

Kentleşme Sürecinin Türk Sineması'na Yansıması: Bitmeyen Yol Film Örneği¹

Münevver DEMİR², Emre CENGİZ³

Özet

Tarih boyunca insanların en önemli yerleşim alanlarından biri olan kentler; Sanayi Devrimine kadar olan süreçte tarımsal üretimin hâkim olduğu, küçük atölye üretimi yapan ve nüfus açısından kırsal alan kadar olmasa da günümüze oranla daha homojen olan bir yapılanmaya sahip olmuştur. Sanayi devrimi ile birlikte kent yapılanmaları tamamen değişime uğramıştır. Bu değişim ekonomide, siyasette, toplumsal yapıda ve günlük hayatta kendini göstermiştir. Değişen üretim biçimi yani fabrikaların kurulması insanların kentlere göç etmesine sebebiyet vermiştir. Toplumsal yapı ve kültürel yapı da bu durumdan oldukça etkilenmiştir. Türkiye'de kentleşme süreci 1950'li yıllarla birlikte artış göstermeye başlamıştır. Çünkü tarımsal alanda yapılan modernleşme hareketleri kırsal alanda iş imkânını azaltmış ve iş bulamayan aileler büyük kentlere göç etmeye başlamıştır. Bu durumun yanında kentlerin çekici etmenlerinin artması da göç sürecini hızlandıran önemli bir etken olmuştur. Türkiye'de kentleşme süreci hayatın her alanında görünür hale gelmiştir. Bu çalışma ile birlikte Türkiye'de 1950'li yıllarda kentlere artan göçün Türk Sineması'na nasıl yansıdığı incelenmiş ve "Bitmeyen Yol" filmi eşliğinde Türkiye'nin kentleşme haritası çıkarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kent, Kentleşme, Göç, Türk Sineması

Jel Kodları: R22,Z18,N9

The Reflection of the Urbanization Process on Turkish Cinema: Bitmeyen Yol Movie Sample

Abstract

Cities, which have been one of the most important settlements of people throughout history; In the process until the Industrial Revolution, it had a structure dominated by agricultural production, producing small workshops, and having a more homogeneous structure compared to today, although not as much as the rural area in terms of population. With the industrial revolution, urban structuring has completely changed. This change has manifested itself in economy, politics, social structure and daily life. The changing mode of production, the establishment of factories, has caused people to migrate to cities. Social structure and cultural structure were also affected by this situation. The urbanization process in Turkey started to increase with the 1950s. Because the modernization movements in the agricultural field have reduced the job opportunities in the rural areas and the families who cannot find a job have started to migrate to the big cities. In addition to this situation, the increase in the attractive factors of the cities has also been an important factor that accelerated the migration process. The urbanization process in Turkey has become visible in all areas of life. With this study, how the increasing migration to cities in Turkey in the 1950s reflected on Turkish Cinema was examined and an urbanization map of Turkey was tried to be drawn with the movie "Bitmeyen Yol".

Keywords: City, Urbanization, Migration, Turkish Cinema

Jel Codes: R22, Z18, N9

Araştırma ve Yayın Etigi Beyanı	Etik kurul kararı gerektirmemektedir.
Yazarların Makaleye Olan Katkıları	Yazarlar araştırmanın tasarımına ve uygulanmasına, sonuçların analizine ve metnin yazılmasına eşit katkıda bulunmuştur.
Çıkar Beyanı	Yazarlar ya da üçüncü taraflar açısından çalışmada çıkar ilişkisi/çatışması yoktur.

¹ Bu çalışma, Gümüşhane Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde hazırlanan "Kentleşme Sürecinin Türk Sinemasına Yansıması" adlı yayınlanmamış yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

² Bilim Uzmanı, muneverdemi281@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6409-7580>

³ Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Gümüşhane/Türkiye, emrecengiz_58@hotmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3854-6215>

Giriş

Kentleşme en genel tanımıyla, kent ve kentte yaşayan insan sayısındaki artış olarak kabul edilse de bu kavramı dar bir kalıba sokmak yanlış olacaktır. Çünkü kent mekânı birçok disiplini ilgilendiren karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu yüzden kavram üzerinde tek bir tanımlamanın yapılması mümkün değildir. Ancak kentleşmenin bütün boyutlarını ortaya koymaya çalışan Keleş (1993) kentleşmeyi, “sanayileşme ve ekonomik gelişmeye koşut olarak kent sayısının artması ve bugünkü kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısındaki artan oranda örgütlenme, iş bölümü ve uzmanlaşma yaratan, insan davranış ve ilişkilerinde kentlere özgü değişikliklere yol açan bir nüfus birikimi süreci şeklinde tanımlamıştır.

Kentleşme süreci gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkelerde farklı zamanlarda ve farklı nedenler çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Gelişmiş ülkelerde 19. yüzyılın sonu 20.yüzyılın başından itibaren, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde ise İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra görülmeye başlanmıştır. Ayrıca gelişmiş ülkelerde iş gücü ihtiyacından dolayı bir kentleşme yaşanırken, gelişmekte olan ülkelerde tarımsal alanda yaşanan teknolojik gelişmeler sonucu işsiz kalan kesimin kente göç etmesi sonucunda bir kentleşme süreci yaşanmıştır. Türkiye’de de bu süreç 1950’li yıllardan sonra ve ağırlıklı olarak İstanbul’da görülmüştür. Bütün yükü neredeyse tek başına üstlenen İstanbul çok geçmeden sosyal, kültürel, barınma, altyapı gibi birçok sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunlara çözüm üretmek ve kentleşmeyi kontrol altına almak için pek çok tedbirler belirlenmiştir. Ancak bu tedbirler yeterli olmamış ve kentleşme çözüme ulaştırılması gereken büyük bir sorun olarak kalmıştır. Bu sorunları ele alan en iyi görsel kaynak ise sinema filmleridir.

Sinema alanındaki ilk icat 16. yüzyılda Leonardo da Vinci tarafından icat edilen Karanlık Oda olmuş ve günümüzdeki halini alması için pek çok bilim insanı katkıda bulunmuştur (Bıçakçıoğlu, 2014). Bütün bu çabalar sonucunda ortaya çıkan sinema II. Abdülhamit döneminde ülkeye gelmiş büyük ilgi görmüş ve bu ilgi Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. 1960’lı yıllardan sonra toplumsal konuların ön plana çıkması ve sinemanın da bu konuları işlemesi ülkede yaşanan kentleşme sürecini ve bu sürecin sorunlarının ortaya konmasında önemli bir yere sahip olmuştur.

1. Kentleşme ve Türkiye’deki Gelişimi

1.1. Kentleşme Kavramı

Bir yerleşme biçimi ve topluluk türü olan kent, kısa bir dönem içerisinde gösterdiği büyüme hareketiyle günümüzün vazgeçilmez mekanlarından biri haline gelmiştir. Bu mekanlar farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Bu durumun temel nedeni nüfus başta olmak üzere birbirinden farklı ölçütler ve kriterlerin esas alınmasıdır. Ancak bu sürece sadece nüfusun artışı olarak bakmak yanlış ve eksik olacaktır. Çünkü kentleşme süreci demografik yapının yanında ekonomik ve toplumsal yaşamı da etkileyen bir süreçtir. Bu noktada Keleş’in (1993) “sanayileşme ve ekonomik gelişmeye koşut olarak kent sayısının artması ve bugünkü kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısındaki artan oranda örgütlenme, iş bölümü ve uzmanlaşma yaratan, insan davranış ve ilişkilerinde kentlere özgü değişikliklere yol açan bir nüfus birikimi süreci” şeklindeki kentleşme tanımı, bu ifadeyi kanıtlar niteliktedir.

Kentleşme sürecini ortaya çıkaran doğrudan ve dolaylı birçok neden bulunmaktadır. Bunların başında ise sanayileşme sonucu tarımda modern araçların kullanılmaya başlanması, tarımsal verimliliğin ve kişi başına düşen tarımsal gelirin yeterince yüksek olmaması, toprakların miras yolu ile fazla parçaya bölünmesi ve kırsal alandaki zorluklar gelmektedir. Ayrıca kentteki sanayi, ticaret ve hizmet sektörünün genişlemesi, bunlara bağlı olarak da iş olanaklarının giderek artması, kentleri daha cazip hale getirmiş ve hızlı bir kentleşme sürecini tetiklemiştir.

1.1.1. Cumhuriyet Öncesi Kentleşme

Kentleşmenin nedenleri aynı olsa da kentleşme süreci ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Bu durum ise her ülkeye kendine özgü kentleşme haritasını çıkarma olanağı vermiştir. Türkiye’nin kentleşme haritası ise devletin temellerini oluşturan Osmanlı Devleti bununda ötesinde sosyal ve kültürel açıdan

izlerini taşıdığı Orta Asya kent yapıları oluşturmaktadır.

Orta Asya coğrafyasında yerleşik ve göçebe hayatı birlikte yaşayan Türkler, kent adını verdikleri yerleşim yerlerinde yaşayarak devlet kurmayı ve kurdukları bu devletleri geliştirip yeni yerler fed etmeyi amaçlamışlardır (Adıyaman, 2008). Ancak Gök Türkler dönemine ait arkeolojik kazılarda veya Çin kaynaklarında, kente ilişkin herhangi bir bulguya rastlanılmamıştır. Bu doğrultuda Gök Türk hakanları her ne kadar komşuları Çin gibi yerleşik hayata geçmeyi isteseler de benliklerini kaybetme ve yok olma korkusu bunun önüne geçmiştir (Sümer, 2014).

Bilinen ilk Türk şehri Uygurlara aittir. Yerleşik hayat, kültür ve medeniyet bakımından zengin olan Uygurlar (Köseoğlu, 1990), benimsedikleri Maniheizm dininin etkisiyle tapınaklar yapmıştır (Ulutaş, 2018). Tapınakların etrafının kalabalıklaşmasıyla kentler kurulmuş, bu şekilde toplam 17 kent oluşturulmuştur (Bal, 2015).

Oğuzlara ait kentler ise, genellikle güvenliği sağlamak amacıyla bir tepenin üzerine, tepenin olmadığı yerlerde ise suni bir tepe yapılarak inşa edilmiştir. Kentlerin en büyük problemlerinden biri güvenlik olduğundan tepenin çevresi büyük surlarla çevrilmiş, bazen iki sur veya iç içe iki kale kullanılmıştır. Kentler ırmakların etrafına kurularak surların etrafı su kanalları ile desteklenmiş, böylelikle güvenliğin ön planda olduğu bir kent yapısı ortaya çıkmıştır (Bal, 2015). Bu kentlere ise kendi soylarının isimlerini vererek soyun o kente ait olduğunu belirtmişlerdir. Bu nedenle günümüzde Anadolu'da birçok köy, Oğuz boylarının adını taşımaktadır (Kafesoğlu, 1983).

19. yüzyıldan başlayarak 200 yıl süren Orta Asya'dan Anadolu'ya göç hareketi sürecinde Türkler, Orta Asya kent yaşamına ait özelliklerin Horasan Maverâ-ünnehir ve Acem-i Irak yörelerine yayılması sonucu ortaya çıkan İran kültürü, Anadolu'da ise Yunan ve Roma kültürü ile karşılaşmış, oluşan etkileşim sonucunda da karma bir yapıya sahip Anadolu Selçuklu Devleti kurulmuştur. Ayrıca Orta Asya'da başlayıp Anadolu'da son bulan göçler, Anadolu'daki kent yaşamının canlanmasına ve doğunun gelişmiş kentlerinin pek çok ögesinin batıya gelmesine neden olmuştur (Özcan, 2006).

Anadolu'da kurulan Selçuklu kentleri iç kale, şehristan ve rabad olmak üzere üç ana kısım; mahalleler, ticaret alanları ve ulu cami olmak üzere üçte yardımcı kısımdan oluşmaktadır (Bal, 2015). İç kale genellikle kentin orta yerinde yer alan, saray ve idari binaları içinde barındıran kısımken, kentin asıl bölümünü oluşturan şehristan, etrafı surlarla çevrili ve büyük kapılarla dışarıya bağlanan, içerisinde alışveriş, oturma alanları, dini ve eğitim kurumlarının olduğu kısımdır. Rabad ise Şehristanın yani surların dışında kalan kısımdır. Pazar yerinin kurulduğu bu kısımda insanlar genellikle tarım ve hayvancılıkla uğraşmıştır (Doğru, 1995). Kentin temel yapısını oluşturan, birbirinden ayrı özelliklere sahip bu üç kısım zamanla birleştiği görülmüştür.

Anadolu Selçuklu kentlerinde örgütlenme açısından, sultanın oturduğu yer yönetim merkezi (başkent) iken, diğer kentler idari merkez konumundadır. Burada belirli şehirler ve şehir dışında kalan alanlar birleşerek bir eyalet bölgesi oluşturulmuş, toplamda 24 eyalet ve 45 idari birim şeklinde örgütlenmiştir (Adıyaman, 2008).

Anadolu'daki kentler Moğol istilaları ile büyük tahribat yaşadığından kentsel açıdan bir duraklama yaşanmıştır. Bunun en büyük nedeni istilalar sonucu beyliklere bölünen Anadolu'da, beyliklerin etkin gücünün aşiret kuvvetlerine dayanması, bu aşiretlerinde genellikle göçebe olarak yaşamalarıdır (Doğru, 2015). Anadolu'da yaşanan bu iktidar boşluğu vesilesiyle Osman Bey bağımsızlığını ilan etmiş, kendi adına para bastırıp hutbe okutmuş, böylece Osmanlı Devleti'ni resmi olarak kurmuştur.

Yeni bir devlet olan Osmanlı Devleti'nde kentler, 15. ve 16. yüzyıllara kadar Selçuklu döneminden pek farklı olmamıştır. Kentler bir mabet veya pazar yerinin etrafında gelişen mahallelerden oluşmuştur (Ortaylı, 2016). Bu mahallelerde Anadolu kültürünün dışa dönük yaşam biçimi yerini, daha dar sokak ve geniş avlulu, büyük kapılı, zemin katın ahır, depo veya kiler olarak kullanıldığı, üst katın esas yaşam alanı olduğu iki katlı evlere bırakmıştır (Bal, 2015). Bu evlerin yapımında genellikle ahşap, büyük yapılarda ise kâgir kullanılmış, yapımını da loncadan ustalar üstlenmiş, lonca ise bu süreci yakından takip

etmiştir. İstanbul gibi şehirlerde veya daha büyük yapıların yapımında, ya kentin mimarından ya da kadından izin alınıp, teftişe tabi tutulmuş. Bu teftişlerin en önemli yanı ise yeni yapılan yapıların başka evlerin avlularını görmemesi, geçişi engellememesi, başka evlerin manzarasını kapatmaması, sokaktaki konumunun belirlenmesi ve genel yapıya aykırı olmasının engellenmesidir (Uğur, 2015). Bu ise Osmanlı'da tek tip evleri ortaya çıkarmıştır (Bal, 2015, Ersöz, 2011, Doğru, 1995). Osmanlıda kentlerin üzerinde mutlak egemenliğe sahip olan devlet hem nüfusu belli bir yerde tutmak hem de devletin ana gelir kapısı olan tarımsal üretimin devamını sağlamak için alınan çift bozan vergisiyle birlikte kentleşme sürecini doğrudan etkilemiştir.

Tanzimat'la birlikte ortaya çıkan modernleşme hareketleri, Osmanlı kent yapısını değiştirmeye başlamıştır. Bu değişikliklerin ilki 17 Mayıs 1839 tarihinde çıkarılan bir belgedir. Bu belgeye göre kentin dar ve çıkmaz sokaklarının kaldırılması, İstanbul'da çıkan yangınları önlemek amacı ile ahşap yapıların yasaklanması, yangında talanı önlemek için mahallelerin kapılarının kapatılmaması, kaçak göçü engellemek için yasadışı ve marjinal yapılaşmanın önüne geçilmesi, bekâr (yeni göçmen) hanlarının yasaklanması, kentin düzensiz büyümesini önlemek için çevresindeki inşaatların yasaklanması, yabancılara arazi satılmasının yasaklanması gibi birçok düzenleme yer almıştır. Ancak bu düzenlemeler yetersiz kalmış, kent sorunları çözülememiştir (Yerasimos, 1996). Ayrıca 19. yüzyılda İstanbul'da yaşanan bu değişimler Anadolu kentlerinde (Erkan, 2004) görülmemiş buda Anadolu kentlerinin mekânsal açıdan tam anlamıyla bir gelişme yaşanmamıştır (Tokol,1997).

1.1.2. Cumhuriyet Sonrası Kentleşme ve Göç İlişkisi

Cumhuriyet Sonrası dönem içerisinde kentleşme ve göç ilişkisini; Erken Cumhuriyet Dönemi, 1945 Sonrası Dönem, 1980 Sonrası Dönem ve 2000 Sonrası Dönem olarak sınıflandırıp açıklamak önem arz etmektedir. Çünkü belirtilen dönemler içerisinde kentleşme ve göç süreci farklılık göstermektedir. Bu başlık altında dönemlerin temel özellikleri kısaca açıklanacaktır.

Erken Cumhuriyet Dönemi: Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ve hilafetin kaldırılmasıyla birlikte genç Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin hazinesi, Osmanlı'da devlete ait olan geniş bir arazi stokundan oluşmaktadır. Bu arazilerin kamulaştırılması, modern mekânın inşasında ve devlet memurlarının ucuz konut ihtiyacının sağlanmasında yarar sağlamıştır. Ayrıca 1950'den sonra ortaya çıkan kentleşme süreci, kişilerin kamu arazilerine gecekondular yaparak, konut sorununun kendiliğinden çözülmesine olanak sağlamıştır (Kurtuluş, 2013, Tekeli, 2014). Ankara'nın başkent seçilmesi ulusal birliğin, merkezileşmenin ve belli bir kimlik etrafında toplumsal yapının oluşturulmasının mekânsal bir ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Devletin yatırımları Anadolu'nun geneline yayma çabası sonrası bazı küçük kentlerin örneğin Kırıkkale'nin nüfus artış hızı İstanbul ve İzmir'in nüfus artış hızından fazla olmuştur. (Şengül, 2009).

Bu dönem içerisinde bir taraftan kentlere ve özellikle Ankara'ya kentsel yatırımlar gerçekleştirilirken, köy ve kent arasındaki farklılıklar ise köyün ve köylünün yüceltilmesiyle ortadan kaldırılmak istenmiştir (Tekeli, 1999).

Erken Cumhuriyet dönemi içerisinde gerçekleşen göç ilişkisi incelendiğinde, Kamu İktisadi Teşebbüslerinin inşa edildiği yerlerde ve Ankara'da bir göç dalgasından bahsetmek mümkündür. Kırsal alandan kentsel alana yapılan göçler ise oransal olarak düşüktür (Kaştan, 2016).

1945 Sonrası Dönem: Ülkede, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından 1940'lı yıllara kadar Ankara hariç kentleşme oranı oldukça düşüktür. Bunun en büyük nedeni Ankara'nın başkent olması ve ülkede devlet eliyle kurulan sanayiden başka bir sanayinin olmamasıdır (Koyuncu, 2015). Türkiye'de kentleşmenin hızlandığı yıllar 1950'li yıllar olmuştur. Ancak yaşanan bu hızlı kentleşme sürecine hazırlıksız yakalanan kentlerde (Özden, 2008) ulaşımdan yerleşime birçok alanda marjinal, plansız, düzensiz bir görüntü sorunu oluşmaya başlamıştır (Yılmaz ve Çiftçi, 2011).

1960-1970'li yıllarla birlikte kentleşme hızı giderek artmıştır. Bunun en önemli yansımalarından biri ise kentleşmenin işlev değiştirmiş olmasıdır. Ortaya çıktığı ilk dönemlerde barınma ihtiyacını karşılamaya

yönelik yapılan gecekondular bu dönemde kar amacı güden yapılar haline gelmiştir (Aktürk, 2009). 1970-1980 yılları arasında yaşanan ekonomik ve siyasi kriz kentleşme hızını yavaşlatmış, ancak bu durum uzun süre devamlılık sağlamamıştır (Işık, 2005). Bu dönem içerisinde gerçekleşen göç hareketlerinde sanayileşme başat rol oynamıştır. Kırsal iticiliği, kentlerdeki ekonomik hayatın daha da canlanmaya başlaması, karayolları ağının gelişmeye başlaması sonrası ulaşım çeşitliliğinin gelişmesi kentlere olan göçün başat olan sebepleri içerisinde gösterilebilmektedir (Kaştan, 2016).

1980 Sonrası Dönem: Türkiye’de 1980 ve sonrası her alanda yaşanan değişim ve dönüşüm hareketleri kent mekanına da yansımış ve kentlerin işlevleri değişerek, kentleri sermaye krizlerinin telafi sürecinde pazar alanına dönüştürmüştür. Bu yeni işlev kentlerde düşük ve yüksek gelirli insanların yan yana yaşamasına neden olmuştur. Bu durum ise büyük kargaşaları beraberinde getirmiştir (TMMOB, 2003).

Bu yıllarda kentler liberal ekonomiden ve küreselleşmeden etkilenmiştir. Bu dönemde yerleşim alanları şehir merkezlerinin dışına taşınmış ve buralarda bir dönüşüm yapılarak kent merkezlerine hizmet sektörü yerleşmeye başlamıştır. Merkez dışına göçe zorlanan düşük gelirli insanlar ise genellikle çöp toplama alanlarına ya da sanayi bölgelerinin yanına yerleşmiştir. Bu durum ise fiziki bir kopuşu beraberinde getirmiştir (Tekin, 2017). Bu fiziki kopuş, siyasetçilerin oy kaygısıyla birleşince gecekondulara yönelik tahsis belgeleri ve imar afları çıkmış, kent planlamasından yoksun hızlı ve çarpık kentleşme devam etmiştir. Bu ise çarpık kentleşmenin kentlerin en büyük sorunu olarak kalmasına neden olmuştur (Boratav, 2015).

1985 yılından itibaren dikkat çeken bir diğer olgu kentleşmenin coğrafi boyutu ve dinamiklerinin değişmesidir. Bu tarihlerden itibaren kentleşme sadece mevcut kentlerle sınırlı kalmamış İstanbul, Ankara, İzmir, Adana’nın yanında Bursa ve İzmit’te de kentleşme hızlı bir şekilde artmaya başlamıştır (Işık, 2005). Kentleşmenin değişen bir diğer boyutu ise gecekonduların merkezlerinin rant merkezi olmasıdır. Bu alanlara devletin yaklaşımı ise kentsel dönüşüm projeleri şeklinde olmuştur. Kentsel dönüşüm projeleri ile devlet sermaye sahiplerini ve gecekonduların sahiplerini bir araya getirmiş, orta ve üst gelirli kişiler ise kentin dışına göç etmek zorunda kalmıştır (Eşmeler, 2018).

1980 sonrası dönemin göç dinamikleri incelendiğinde birçok etkenin varlığının iç içe olduğu görülmektedir. Küreselleşmenin beraberinde getirdiği özelleştirmeler, devletin ekonomideki payının küçülmeye başlaması ayrıca ithal ikameci politikalar yerine ihracata dayalı büyüme modelinin izlenmesi ekonomide değişimi beraberinde getirmiştir. Yine bu dönem içerisinde birey düşüncesi ön plana çıkmaya başlamış, ulaşım ve iletişim olanakları artmış bu durum beraberinde toplumsal hareketliliğin artması sonucunu ortaya çıkarmıştır (Kaştan, 2016). Ayrıca döneme göç olayları açısından eklememiz gereken bir diğer konu terör olaylarıdır. Terör olayları sonrasında Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinden batıya doğru göç dalgaları gerçekleşmiştir.

2000 Sonrası Dönem: 2000’den sonra kentsel mekân yerel ve ulusal güçler ile dünyadaki toplumsal ve ekonomik dönüşüm süreci ve aktörler eşliğinde şekillenmiştir. 2000’lerde hâkim olan neo-liberal kentsel yeniden yapılanma süreci ile devlet önceki yıllarda olduğu gibi dolaylı bir müdahale yerine kentsel dönüşüm, soylulaştırma ve yeniden yapılanma gibi doğrudan kent mekânına düzenlemeler ve teşvikler şeklinde kentleri büyük sermayenin birikim alanı haline getirmiştir. Ancak yeniden yapılanma süreci planlı olmasına rağmen bütünsel olmayan bir dönüşüm çerçevesinde gelişme göstermiştir. Bu doğrultuda çok katlı apartmanların olduğu, çevre ve estetik duygusunun hiçe sayıldığı bir süreç yaşanmıştır (Keleş, 2015).

2. Türk Sinema Tarihi ve Gelişimi

1896 yılı sinemanın ülkeye ilk girişi ve Türk halkının sinema ile tanıştığı yıldır. Türkiye’de ilk sinema gösterimi 1896-1897 yıllarında Sigmund Weinberg’in Lumiere Kardeşlerin çektiği “Bir Trenin La Ciotat Garı’na Girişi” filminin İstanbul’da bulunan Sponeck salonunda sunmasıyla olmuştur. Ancak dönemin sultanı II. Abdülhamit’in elektriğin ülkeye girmesine izin vermemesi ile sinemanın gelişimi engellemiştir. Bu nedenle sinema daha çok geleneksel Türk tiyatrosunun yanında kiraathanelerin programlarını

zenginleştirmek için kullanılan gavur işi bir eğlence olarak kalmıştır.

Bütün bu engellere rağmen Weinberg, 1908 yılında Tepebaşı'ndaki şehir tiyatrosunun eski komedi kısmını yeniden inşa ederek Türkiye'deki ilk sürekli sinema olan Pathe Sinemasını kurmuştur (Scognamillo, 1990). Çekilen ilk film ise (Özön, 2003) Fuat Uzkınay'ın 1914 yılında Yeniköy'deki Ruslara ait anıtın yıkılışını çektiği ve "Ayastefanos'taki Rus Abidesi'nin Yıkılışı" adını verdiği belgesel niteliğindeki filmi olmuş ve Uzkınay ilk Türk Sinemacısı unvanını kazanmıştır (Özgüç, 1993).

1922 yılında Muhsin Ertuğrul dönemi başlamıştır. Ancak cumhuriyetin ilanından 1928 yılına kadar olan beş yıllık dönem sinemasız geçmiş, İş Bankası'nın sinema sektörüne girmesiyle ve İpek Filmin kurulmasıyla sektör yeniden canlanmıştır. Sektörün canlanmasında Muhsin Ertuğrul'un etkisi oldukça büyük olmuştur (Bıçakçioğlu, 2004). Ancak Ertuğrul ve arkadaşlarının tiyatrocu geleneğine bağlı kalmaları ve çektikleri filmlerin orijinal senaryolu olamaması sinemayı ileriye taşıyamamıştır (Özön, 2006). Bunun yanında II. Dünya Savaşı (Özön, 1968, Özön, 2006) nedeni ile film çekemeyen ülkeye İngiliz ve Fransız filmleri de gelmemeye başlamıştır. Bu filmlerin yerini ise Amerikan ve Amerikan filmlerinin ülkeye girme güzergahında olan Mısır filmleri almıştır (Bıçakçioğlu, 2004). Mısır filmleri kültürel olarak bize daha yakın olduğu için sinemada büyük ilgi görmüştür. Ancak tiyatrocu temelden geldiği için sinemanın gelişmesine katkı sağlamamıştır (Özön, 1968).

1939-1950 Sinema açısından durağan bir dönem olmuştur. Ancak 1950'li yılların başında Lütfi Akad'ın başlattığı Sinemacılar Kuşağı Tiyatrocular dönemine son vermiştir (Bıçakçioğlu, 2004). Ayrıca bu dönemde yaşanan 27 Mayıs Askeri Darbesiyle bir önceki çağın kağıt üzerinde kalan özgürlük anlayışı anayasa teminatı bularak işler duruma gelmiştir (Özön, 1968). Bu nedenle 1960'lı yıllar sinemanın sadece eğlence değil toplumsal sorunlara da değinen bir araç olduğunun fark edilerek birçok sorunun sinemaya taşındığı yıl olmuştur. Köyden kentte göç edenlerin sosyo-ekonomik ve kültürel problemleri, işçilerin genel sorunları, sendika kurma çabaları gibi birçok sorun filmlerde işlenmiştir.

1970'li yılların sonuna doğru büyük bir video piyasası oluşmaya başlamış ve arabesk filmler video ile satılmıştır. Bu doğrultuda sinema salonları yerine filmleri evlerinde, kahvehanelerde izlemeyi tercih eden bir kitle oluşmuştur. Bu durum ise sinemaya olumsuz şekilde yansımıştır (Pekman, 2010). 1980'de yaşanan 12 Eylül darbesi Türk Sineması'nı da etkilemiştir (Özaltun, 2019). Darbeden sonra başa gelen Anavatan Partisi, askeri idarenin ideolojisine ve siyasi politikasına ters düşmeyecek çalışmalar başlatmıştır. Hükümet ilk olarak seks filmlerini yasaklayıp Bülent Ersoy'a sahne yasağı getirmiş, seks film furiasını yok etmek için de yasal düzenleme yapmıştır. Ancak erkek izleyici kitlesi ile bu furya devam etmiştir (Bayburtluoğlu, 2005, Karademir, 2015).

1987 yılına kadar zar zor gelen Türk Sineması, bu tarihte Yabancı Sermaye Kanunu'nda yapılan değişikliklerle tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de belli başlı sinema salonlarını Amerikalı şirketlerin ele geçirmesi sinemada dönüşümü beraberinde getirmiştir. Bu dönem Amerikan tarzına yaklaşan sinemacılar haricinde çoğu yönetmen sinema salonlarında filmlerini gösterememiştir (Pösteki, 2012). Dönemde yaşanan bu olumsuzluklar ise Türk Sineması'nın ciddi yönde zayıflatmıştır (Karademir, 2015, Pösteki, 2012).

1990'larda ülkede artan radyo ve televizyonla birlikte tüketim kalıpları değişmiş ve hiç de sağlıklı olmayan bir modernleşme başlamıştır. Türk Sineması bu yıllara bir önceki dönemin sıkıntıları ile başlangıç yapmıştır. Bu dönemde Hollywood filmlerinin dünya ile eş zamanlı Türkiye'ye getirilmesi, zor durumdaki Türk sinemasını daha da zora sokmuştur. Yaşanan bu olumsuzluklar Türk Sinemasını seyirci azlığı ve finansal sorunlar gibi problemlerle sürekli olarak karşı karşıya bırakmıştır (Pösteki, 2012). Ancak düşüşte olan Türk Sineması Ertem Eğilmez'in "Arabesk" filminin 1 milyon izleyiciye ulaşması ile belli bir çıkışa geçmiştir (Ormanlı, 2018). Daha sonra sinemanın yeniden ayaklanma çabaları Sinan Çetin'in "Berlin in Berlin" filmiyle bir adım daha öteye gitmiştir (Arslan, 2004). Ardından 1996 yılında Yavuz Turgul'un hem yazdığı hem de yönetmenliğini yaptığı "Eşkıya" filmi o zamana kadar olan izleyici rekorunu kırarak, 2.572.287 kişinin izlediği film olmuştur. Ayrıca iyi yapımlarla insanların sinemaya karşı tutumlarının olumlu yönde değişeceğini gözler önüne sermiştir (Bayburtluoğlu, 2005).

2000’li yıllarda Türk Sineması, Reha Erdem, Derviş Zaim, Zeki Demirkubuz, Nuri Bilge Ceylan, Yeşim Ustaoglu, Pelin Esmer, Semih Kaplanoğlu gibi birçok yeni yönetmenlerin varlığına tanıklık etmiştir. Bu dönemde artık yönetmenlerin kendi sorunlarını yerli film üzerinden anlatmaya başlaması ve kökenleri olmayan yabancı sinemanın Türkiye’de yaşamayacağına anlaşılmasıyla Türk Sineması yükselişe geçmiştir (Özaltun, 2019). Bu dönemde film yapımcıları “Eşkîya” filminin elde ettiği başarıyı örnek alarak güzel yapımlar ortaya koymaya başlamıştır. Bunun ilk örneği ise 2001 yılında çekilen ve Eşkîya filminin seyirci rekorunu kırarak 3 milyon seyirciye ulaşan ”Vizontele” filmidir. Ayrıca bu dönemde Nuri Bilge Ceylan yönetmenliğinde çekilen “Uzak” adlı film Cannes Film Festivali’nde ‘Büyük Jüri Ödülü’ nü ve ‘En İyi Erkek Oyuncu’ ödülünü almıştır. Yavuz Tuğrul’un “Gönül Yarası” ve “Av Mevsimi” ile senaristliğini yaptığı “Kabadayı” filmlerinin döneme damga vurması, bu dönemin Türk sinemasının altın çağı olarak anılmaya başlanmasına neden olmuştur (Bozal, 2018).

Türk sinemasının Osmanlıdan başlayan tarihsel gelişimi yaşanan inişli çıkışlı bir süreçle 2000’li yıllara kadar gelmiştir. 2000’li yıllarda amaçlanan yere ulaşılmış olsa da bu süreç sonlanmamış ve sinemayı geliştirme hedefleri devam etmiştir.

3. Sinema ve Kent İlişkisi

Sinema görsellik ve işitsellik üzerine kurulan bir sanattır. Bu nedenle görselliği tamamlamak üzere mekân kullanımına ihtiyaç duymaktadır (Shiel, 2001). Ancak sinema, mekânı salt bir şekilde yansıtmamaktadır. Bunun nedeni ise sinemanın toplumun inanç, değer ve yargılarını, bakış açısını, sorunlarını ortaya koyan, sorgulayan, yorumlayan ve yönlendiren bir sanat olmasıdır. Bu nedenle film içerikleri, toplumun geniş bir kesiminin değer yargıları, inançları ve bakış açıları doğrultusunda değişmektedir. Ancak bu ilişki tek taraflı değildir. Kent hayatı sinema filmlerini etkilediği kadar sinema da kentsel hayatı etkilemektedir. Örneğin 19. yüzyılda ortaya çıkan sanayileşme süreciyle birlikte yaşanan hızlı kentleşmeye tanıklık eden sinema, kentleri masalsi bir yapıda anlatarak kentleşme sürecini doğrudan etkilemiştir (Suner, 2006). Çünkü kentleri sinema filmlerinde anlatılanlar doğrultusunda zihnine kazıyan bireyler, bu eşsiz yere gidip, mükemmel bir hayat yaşama düşüncesi içerisine girmiştir.

Kent mekânında ortaya çıkan bu sinema kültürü kısa bir sürede geniş bir alana yayılmıştır. Çünkü sinema hem kırsal alanda, hem de kentte hapsolmuş bireylere, yeni alanlar açmaya başlamıştır. Sinema sayesinde yaşadıkları o küçük dünyadan, kentteki sıkıntılarında kısa bir sürede olsa uzaklaşan bireyler, sinemanın yeni bir alışkanlık haline gelmesine neden olmuştur. Bu alışkanlığın bir diğer nedeni ise sinema filmlerinin konusunun yaşadıkları mekân ve sorunları ele almasıdır. Böylelikle toplumsal konuları ve sorunları ele almaya başlayan sinema, geniş bir kitleye sahip olmuş, insanlardaki sinema kültürü ise giderek artmıştır.

İlk çekilen filmlerden itibaren sinema, kent yaşamına tanıklık etmiştir. Sinema ve kent ilişkisi üzerine çalışmalar yapan Kracauer, kentlerin geliştikçe sinemanın da geliştiğini ortaya koymak adına geçerliliği halen devam eden bir takım tespitlerde bulunmuştur. Ona göre sinema filmlerinin arka plan görüntüleri toplumsal eğilimler, ideolojik hareketler ve kentte yaşayan kitlelerin ruhsal karakterleri hakkında bizlere bilgi vermektedir. Buda sinema filmleri üzerinden kentlerin incelenmesine olanak sağlamıştır. Bunun en güzel örneklerinden bir ise İstanbul’dur. Örneğin İstanbul’u kentsel mekân olarak kullanan Türk Sineması’nda bu durumu sıkça görmek mümkündür. 1960’lı yıllardan itibaren toplumsal konuları ve sorunları ele alan Türk sineması, çıkardığı filmlerin arka planları ve ele aldığı konularla birlikte Türkiye’deki kentleri, kentleşme sürecini gözler önüne sermektedir. Buda görsel kaynak açısında sinemayı önemli bir yere getirmiştir.

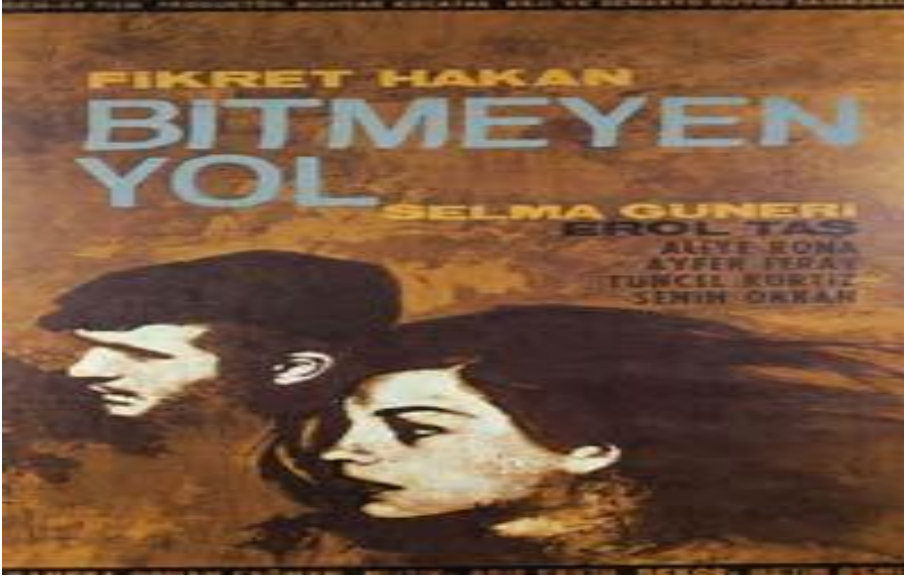
4. Türk Filmleri Çevresinde Kentleşme Süreci: Bitmeyen Yol Filmi

Kentleşme süreci Türkiye’de 1960’lı yıllarda 27 Mayıs askeri müdahalesi sonucunda yürürlüğe giren 1960 Anayasa’sıyla hız kazanan bir süreçtir (Başel, 2007). Bu süreç batı devletlerinin aksine kırsal alanda iş bulamayan ailelerin daha iyi bir yaşam için her şeylerini geride bırakıp, kente göç etmelerinden kaynaklanmaktadır. Buda bize Türkiye’de yaşanan kentleşme sürecinin ana nedeninin kırsal alanda

yaşanan modernleşmeler sonucu kaynaklandığını göstermektedir.

Bu dönemde çekilen Bitmeyen Yol filmi bunun en büyük örneklerindedir. Filmde köyde iş bulamayan altı arkadaşın para kazanmak için kente gelmeleri konu edilmektedir. Duygu Sağıroğlu'nun yönetmenliğini yaptığı filmde; Fikret Hakan, Selma Güneri, Erol Taş, Aliye Rona, Tuncel Kurtiz, Ayfer Feray, Senih Orkan rol almaktadır.

Resim 1. Bitmeyen Yol Film Afışı

Kaynak: Bitmeyen Yol Film Ekibi, <https://www.intersinema.com/bitmeyen-yol-filmi-ekibi/?m=0>

Arkadaşların geldikleri ilk mekân bir gecekondu mahallesidir. Bu mahalle gecekondulaşmanın nasıl ortaya çıktığını ve nasıl geliştiğini gözler önüne sermektedir. Özellikle devletin kentsel alanlara yönelik yatırımlarının azaltılması (Şengül, 2018) kente gelenlerin barınma ihtiyacını tek başlarına çözmelerine neden olmuş, buda gecekondu sorununu ortaya çıkarmıştır. Filmde yola çıkarak bu dönemdeki gecekonducuların, en fazla iki odalı, elektriği, suyu ve altyapısı olmayan, genellikle kentin dışında yapılmış yapılar olduğu anlaşılmaktadır.

Film dönemin en büyük sorunu olan kırdan kente göç ile başlamakta ve daha iyi şartlarda yaşamak için kırsal kesimden kente gelen Ahmet ve arkadaşlarının hikâyesini anlatmaktadır. Kentleşme sürecinin doğal bir adımı olan gecekondu mahallesinin gösterimi ile devam eden filmde ezan sesleri eşliğinde gecekondu mahallesinin gösterimi ile başlayan film, Güllü Bacı'nın abdest alması ve namaz kılması ile devam etmektedir. Güllü Bacı ve ailesi küçük, harabeye yakın, elektriği, suyu, kanalizasyonu olmayan bir gecekonduya yaşamaktadır. Bu yer kente oldukça uzak bir yerdedir. Mahallenin uzaktan görüntüsü Anadolu'daki bir köyden hiçbir farkı yoktur. Ahmet kente gelir gelmez köyden tanıdığı olan Güllü Bacı'yı ziyarete gelmiş ve hal hatır sorduktan sonrada arkadaşlarının yanına giderek iş aramaya başlamıştır.

İş ararken nerden başlayacağını bilemeyen Ahmet ve arkadaşları ilk iş olarak kente her yeni gelen gibi köyden tanıdıkları olan Hüseyin Çavuş'un yanına giderek iş istemişlerdir. Hüseyin Çavuş kentin merkezinde artan yeni apartmanların yapımında çalışan bir işçidir. Köydeki arkadaşlarını görünce sevinen Hüseyin Çavuş, iş konusunda onlara yardım edememiş ve iş çıkarsa onlara haber vereceğini söyleyerek işinin başına dönmüştür. Ahmet ve arkadaşları iş ararken kentin birçok yerine gitmişlerdir. Gittikleri bu yerlerde çekilen sahneler gerçek kişilerin çekildiği ve üzerinde oynama yapılmamış belgesel niteliğindeki sahnelerdir. Bu sahneler köyden kente gelen insanların yaptıkları işler konusunda bizlere önemli bir kaynak oluşturmuştur. Genç ve çocuk işçilerin çoğunlukta olduğu ve inşaatlarda çalışan, hamallık

yapan, el işçiliği ile uğraşan, tamircilik yapan insanların gösterildiği görüntülerde, çocukların okula gönderilmeyip aile bütçesine katkı sağlaması için çalıştırıldığı ve gerçekleşen iç göçle birlikte artan iş gücüne paralel olarak azalan iş oranları marjinal sektörün gelişmesine ve yaygınlaşmasına neden olmuştur.

Yaşanan iç göçün büyük bir çoğunluğunu tek başına göğüsleyen İstanbul'da göçlerle artan işçi sayısı işçinin sömürülmesini de beraberinde getirmiştir. Kentin ortasında kurulan ırgat pazarlarından seçilerek çalışılacak yerlere kamyon sırtında götürülen, sendika üyesi olmayan işçilerin kendi haklarını savunacak gücü olmadığı için hak ettikleri ücretin yarısını alan ve geçim sıkıntısından dolayı ses çıkaramayan işçilerin durumu işler acısıdır.

Ahmet ve arkadaşları da bu ırgatların arasına katılarak bir tersanede iş bulmuşlardır. Tersanede çalışmaya başlayan arkadaşlar için her şey yolunda gitmektedir. Aldıkları ilk maaşla çok sevinmişler, bu kadar para ile devam ederlerse zengin bile olabileceklerini düşünmüşlerdir. Ancak aldıkları paranın bir kısmı sendika üyesi olmadıkları için kesilmiş, geri kalan kısmı ise İstanbul'u gezmeye gittiklerinde bitmiştir.

Güllü Bacı'nın evli olan kızı Cemile'ye köyde yaşadıkları zamandan beri aşık olan Ahmet, aşkını daha fazla saklayamamış ve ikili görüşmeye başlamıştır. Görüştükları yer gecekondu mahallesinin alt kısmıdır. Bu kısım tamamen boş ve yerleşim yerlerinden oldukça uzaktır. Cemil'e ve Ahmet ilişkilerini yaşarken hiç beklemedikleri bir şey olmuş ve Cemil'e işten çıkarılmıştır. Ahmet, Cemile'yi teselli etmek için ona yeni bir iş bulacağını söylemiş ancak; iş ararken insanların onu aşağılaması, terslemesi ve hor görmesi Ahmet'in cinnet geçirmesine neden olmuş ve iş aramaya gittiği fabrikanın sahibini öldürüp kaçmıştır. Bunu duyan Cemile'nin gecekondu mahallesinin ucuna giderek İstanbul'a tepeden bakıp ağlamasıyla da film bitmiştir. Cemile'nin ağladığı yerden İstanbul, birbiri içine girmiş, hiçbir düzenin olmadığı çarpık bir kentleşme örneği olarak görülmüştür.

Dönem içerisinde devlet tarafından gecekondu için alternatif bir politika üretilmemiştir. Gecekondu ve buralarda yaşayan insanların sorunları sürekli göz ardı edilmiştir. Dönem sonunda devletin bu kayıtsız tavrı ise yerini zaman zaman yıkımlara veya gecekondu yapısının yasaklanmasına bırakmıştır (Şengül, 2018). Ancak bu yasaklamalar gecekonduların önüne geçememiş ve kent mekânında düzensiz çarpık bir kentleşme sürecinin yaşanmasına neden olmuştur.

Resim 2. Filmde Gösterilen Gecekondu Mahallesi

Kaynak: Duygu Sağıroğlu, Bitmeyen Yol, süre 08:04

Film dönem olarak kentleşmenin hızlandığı bir dönemde geçtiğinden emek sömürsünün fazlalığı dikkat

çekmektedir. Kırsal alandan yeni gelen bu arkadaşlar dönemin en önemli sorunlarından biri olan emeğin sömürülmesiyle karşı karşıya kalmışlardır. Çünkü bu dönemde sendikanın ne olduğunu bilmeyerek köyden kente yeni gelen bireyler, sendikaya üye olmadıkları için emekleri sömürülmüş, iş güvenliği olmadan çalıştırılmış ve hayatları hiçe sayılmıştır.

Sonuç

Toplumları doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen kentler bu yönüyle sinema ile benzerlik göstermektedir. Bu doğrultuda Türkiye’de yaşanan kentsel sorunlara ilişkin eleştirel eksiklik de sinema tarafından dile getirilmiştir. Bu durum ise göç, modernleşme, mahalle, komşuluk, paradigmatik dönüşüm, yabancılaşma, özgürlük, apartmanlaşma, kentsel dönüşüm gibi birtakım olgulara yoğunlaşarak ortaya konulmasıyla olmuştur.

Türkiye’deki kentleşme köydeki kısıtlı iş imkanlarından kaynaklanmaktadır. Köyün ekonomik anlamda kalkınamaması, itici bir güç olarak insanları kente göç etmeye zorlamıştır. Bu durumu ele alan yönetmenler ise filmlerinde kentleşmeyi, kırdan kente göç sonucu kırsal alanda yaşanan geçim sıkıntısını Bitmeyen Yol ve Ah Güzel İstanbul filmlerinde net bir şekilde göstermişlerdir.

Kentleşme süreci iki ayrışmaya neden olmaktadır. Bunlardan ilki mekânsal ayrışma ikincisi ise toplumsal ayrışmadır. Mekânsal ayrışmanın ana nedeni kentleşmenin en büyük sorunlarından olan gecekondulaşmadır. Bitmeyen Yol filminde kentin dışında yer alan gecekondu bu ayrışmanın en büyük göstergesidir. Gecekondulaşmanın en büyük nedeni ise devletin ilk zamanlarda kentleşmeye müdahale etmemesi ve kentsel yatırımları en aza indirerek kente gelen insanların kendi sorunlarını kendilerinin çözmesine neden olmasıdır. Bu mekânsal ayrışma zamanla toplumsal ayrışmayı da beraberinde getirmekte, hem yapısal olarak hem de sosyal açıdan kenti ikiye bölmektedir. Çünkü bu mahalleler kentte köylü olma durumunu tam olarak yansıtmıştır. Bu nedenle gecekonduların derme çatma evler olması, gerek kentlerin merkezinden uzak konumları gerekse devlet düzeninden ve desteğinden uzak olması enformel yapılar olarak nitelendirilmesine neden olmuştur. İkilik sadece kent mekânında değil aynı zamanda zengin-yoksul, doğu-batı çatışması olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Kente gelen insanların kent hakkında hiçbir şey bilmemeleri ve kent yaşamına ayak uyduramamaları önemli bir diğer sorunu teşkil etmektedir. Sendika’nın ne anlama geldiğini dahi bilmeyen bireyler çalışma koşulları açısından zor şartlarda çalıştırılmış, emekleri sömürülmüştür. Bitmeyen Yol filminde görüldüğü gibi sendika üyesi olmadan çalışanların yanında marjinal işlerde çalışanların sayısı da bir o kadar fazladır. Bireyleri marjinal işlere iten en önemli neden ise kentleşme hızı ile sanayileşme hızının paralel bir şekilde ilerlememesidir.

Türkiye’de yaşanan kentleşme süreci ve bu süreç doğrultusunda ortaya çıkan sorunların başından sonuna kadar sinemaya aktarıldığını söylemek mümkündür. Ancak Türk sineması kentleşme sürecinin mekan üzerindeki yansımaları her ne kadar gerçeği yansıtsa da senaryoların tarafsızlık içerisinde olduğunu söylemek mümkün değildir. Bunun temel nedeni kırdan kente göç eden bireylerin masum gösterilmesi, kentte yaşayan bireylerin de adeta bir canavara benzetilmesidir.

Kaynakça

- Adıyaman, K. (2008). *Kentleşme sürecinde Türkiye ve kent kimliği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi.
- Aktürk, D. (2009). *Türkiye’de Kentsel Dönüşüm Uygulamalarında Süreç ve Aktörler: Sulukule Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.
- Arslan, İ. (2004). 1990 sonrası Türk sinemasında film dilinin kullanımı. *Selçuk İletişim Dergisi*, 3(3), 92-103.
- Bal, H. (2015). *Kent sosyolojisi*. (6.bs.).Sentez Yayıncılık.
- Başel, H. (2007). Türkiye’de nüfus hareketlerinin ve iç göçün nedenleri. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (53), ss.515-542.
- Bayburtluoğlu, S. (2005). *1980 sonrası Türk sineması ve Yavuz Turgul*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

- Bıçakçıoğlu, Ö. (2014). *Türk Sineması'nda bir tür olarak güldürü: Ertem Eğilmez filmleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi.
- Boratav, K. (2015). *Türkiye iktisat tarihi*. (21.bs.). İmge Kitapevi.
- Bozal, B. C. (2018). *1960'lardan günümüze Türk sinemasında kentleşmenin mizah anlayışına yansımaları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi.
- Doğru, H. (1995). *XVIII. Yüzyıla Kadar Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Görüntüsü*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Erkan, R. (2004). *Kentleşme ve sosyal değişim*.(2.bs.). Bilimadamı Yayınları.
- Ersöz, H.Y. (2011). *Sosyal politikada yerleşme*. İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Eşmeler, A. Ş. (2018). *Türkiye'de kentleşme sürecinde ortaya çıkan sorunlar kentlerde intihar eğilimleri üzerine bir araştırma Ankara örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi.
- Işık, Ş. (2005). Türkiye'de kentleşme ve kentleşme modelleri. *Ege Coğrafya Dergisi*,(14), 57-71.
- Kafesoğlu, İ. (1983). *Türk millî kültürü*. (2.bs.). Boğaziçi Yayınları.
- Karademir, E. Ö. (2015). *Türk sinemasında güldürü: İlyas Salman örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Lefke Avrupa Üniversitesi.
- Kaştan Y. (2016). Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi İç Göç Hareketleri, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (42), 692-700
- Keleş, R. (1993). *Kentleşme politikası*. (2.bs.). İmge Yayınevi
- Keleş, R. (2015). *Kentleşme politikası*. (15.bs.). imge Kitapevi.
- Koyuncu, A. (2015). *Kentleşme ve Göç*.(1.bs.). Hikmetevi Yayıncılık
- Köseoğlu, N. (1990). *Türk dünyası tarihi ve Türk medeniyeti üzerine düşünceler*. Ötüken Yayınları.
- Kurtuluş, H. (2013). Kent sosyolojisinde değişen kavrayışlar ve Türkiye'nin kentleşme deneyimi. Ö. Uğurlu, N. Ş. Pınarcıoğlu, A. Kanbak ve M.Şiriner.(der.), *kent sosyolojisi çalışmaları içinde*.(ss.177-226). Örgün Yayınevi.
- Ormanlı O. (2005), *Türk Sinemasında Eleştiri*, 1. Baskı, Bilişim Yayınevi.
- Ortaylı, İ. (2016). *Türkiye teşkilat ve idare tarihi*.(5.bs.). Cedit Neşriyat Yayınevi.
- Özaltun, M. (2019).*Sinema ve felsefe*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kâtip Çelebi Üniversitesi.
- Özcan, K. (2006). Anadolu-Türk Kent Tarihinden Bir Kesit: Selçuklu Döneminde Anadolu-Türk Kent Model(ler)i. *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, (38), 161-184.
- Özden, P. P. (2008). *Kentsel Yenileme*. (1.bs.). İmge Kitapevi.
- Özgüç, A. (1993). *100 filmde başlangıcından günümüze Türk sineması*. (1.bs.). Bilgi Yayınevi.
- Özön, N. (1968). *Türk sineması kronolojisi*. (1.bs.) Bilgi Yayınevi.
- Özön, N. (2003). *Türk sinema tarihi*. (1.bs.). Artis Reklam Ortaklığı Yayınları.
- Pekman, C. (2010), *Filim Bir Ada: Ertem Eğilmez*, Agora Kitaplığı
- Scognamillo, G. (1990). *Türk sinema tarihi*. (2.bs.). Metis Yayınevi.
- Shiel M.(2001), *Cinema and the City in History and Theory*, Mark Shiel and Tony Fitzmaurice.(Ed.), *Cinema and the City*, Blackwell Publishers.
- Stefan Yerasimos S. (1996) *Tazminat'ın Kent Reformları Üzerine*, Paul Dumont, François Geogon , *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, Tarih Vakfı Yayınları
- Suner, A. (2006). *Hayalet ev yeni Türk sinemasında aidiyet, kimlik ve bellek*. Metis Yayınları.
- Sümer, F. (2014). *Eski Türklerde şehircilik*.(3.bs.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Şengül, H. T. (2009). *Kentsel çelişki ve siyaset*. (2.bs.) İmge Kitapevi.
- Tekeli, İ. (1999). *Modernite Aşılırken Siyaset*, İmge Yayınevi
- Tekeli, İ. (2014). *Kent, Kentli Hakları, Kentleşme ve Kentsel Dönüşüm*.(2.bs.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekin, L. (2017). *Berci Kristin çöp masalları*. (6. Bs.).İletişim Yayıncılık.
- TMMOB Şehir Plancıları Odası (2003). *Kentsel dönüşüm sempozyumu*, İstanbul, Tmmob Şehir Plancıları Odası Yayınları.
- Tokol, A. (1997). *Sosyal Politika*. Uludağ Üniversitesi Yayınları.
- Uğur, Y. (2015). *Osmanlı Şehirleri ve Şehirleşmesi*, *Osmanlı İmparatorluğunda Çevre ve Şehir*. İstanbul Medeniyet Üniversitesi-TC. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Özel Yayını.
- Ulutaş, S. Ö. (2018). Maniheizmin Uygur toplum ve devlet yapısına etkileri. O. K. Gül, B. Kurt, C.C. Çakmakkı(Ed.) *II. Uluslararası Türklerin Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu* içinde(ss.433-442),Ankara.
- Yılmaz, E. ve Çiftçi, S. (2011). Kentlerin Ortaya Çıkışı ve Sosyo-politik Açından Türkiye'de Kentleşme Dönemleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(35), 252-267.